

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՄԱՐԴՈՒՍ ԻԻՐ ՍԻՐՏԸ ՔԱՐԱՅՆԵԼՆ ՈՒ ԱՆՁԳԱՅԱՅՆԵԼԸ:

Գրք. Առաք. ԻԸ, 26, 27:

Մոլութեան ճանապարհը սկզբումն թէև մի լայն ճանապարհ է, ու մարգագետինների միջով է գնում, բայց շարունակութիւնը վտանգաբեր է լինում, իսկ վերջն՝ գիշեր ու սարսափելի խաւար: Առաքինութեան նեղ շաւիղը, թէև սկզբումը առապար, սեպացած ու շատ դժուար անցանելի է, բայց, առաջ գնալով, տանումէ դէպի փրկութիւն և վերջապէս դէպի հրճուանք ու ցրնծութիւն:

881

Գրեթէ երկու հազար տարի է, որ Քրիստոսի տուած ուսումն աշխարհիս վերայ կայ: Այս հաւատքով շատ դարեր ապրել են մեր հայրերն և այս հաւատով իւրեանց աչքը փակել աշխարհին: Գրեթէ երկու հազար տարուան միջոցումը մարդիկ իւրեանց կենաց այստիսի երկարատե փորձառութեամբն երաշխաւորել են և անուրանալի վկայ կանգնել թէ՛ Քրիստոսի մեզ սորվեցրած հաւատը բարեբար է մարգկային ազգի համար: Ամենայն ազգերն, որ յիստոռնէութիւնն ընդունել են, առաջուայ վրայ աւելի ազնուացել են, աւելի իմաստուն, աւելի բաղդաւար են իրանց տեսել: Վայրենի ազգերն իրանց կոպիտ վարքն և բարքը թողել են ու եղել են աւելի քաղցրաբարոյ ու մարդասէր: Այսօր ևս քրիստոնէական թագաւորութիւններն են, որոնց մէջ որ արդիւնաբերութիւնների, ճարտարութիւնների, արհեստներն ու գիտութիւններն ամենագեղեցիկ կերպով ծաղկումեն, և որոնց մէջն որ ազգի ազատութիւններն ամենից աւելի յարգւումեն, ամեն մի բնակչի ունեցածն ու իրաւունքները հզօրի ամենայն զօրութեան առաջը ամենալաւ կերպով պաշտպանուած են: Բայց ընդհակառակն այն երկիրներումն, ուր որ մարդիկ դեռ ևս լուսաւորուած չեն քրիստոնէական կրօնի լուսովն, իշխումէ դեռ ևս շատ և շատ կողմանէ անգթութեան, բռնութեան, գերութեան, տգիտութեան կամայա-

կանոնութիւնը: Ի՞նչն աւելի համոզիչ կարող էր լինել քրիստոնէական ուսման ունեցած արժանիքի մատին, քան թէ այս փորձը որ ամենի աչքի տեսածն է: Ի՞նչն աւելի կարող էր մեզ համար համոզողական ապացոյց լինել, որ միայն Յիսուոյ Քրիստոսի երկնային առաքինութիւնն ու յիշարար վարդապետութիւնն ազգաց երջանկութեան ճշմարիտ հիմնաքարն է:

Քրիստոսի կրօնի արժանաւորութիւնն ապացուցուեց թէ՛ ամենամեծ և թէ՛ ամենախորք բանի մէջ: Մարդկանցից ամենաառաքիններն էին և են նաև այսօր ճշմարտապէս ամեներջանիկներն: Մի մարդ՝ ի նշքան էլ որ խելօք լինի, բայց եթէ ուղիղ, անարատ ու աննկեղ միտք, սիրտ չունի, արհամարհվում է ու նորանից խորշում են: Արշափ էլ որ զօրաւոր, որչափ էլ որ հարուստ լինի, կրնինի: Հնարագիտութիւնով ու խորամանկութիւնով կարող է նո շատ բարձրանալ, բայց միայն նորա համար, որ՝ վաղ թէ ուշ աւելի խորը գահավիժուի իւր բարձրութիւնից: Թէև քաղաքական օրէնքներից դուրս ամենեւին մի գործ էլ չը տեսնի իւր օրինապահութեամբն, բայց, եթէ մի և նոյն ժամանակ սրտով Աստուածանից բոլորովին հեռացած ու նորան մոռացած է, միշտ ինքն իւր հետ երկպառակութեան մէջ կը լինի ու անհաշտ: Նանբըն խաղաղութեան անգիւտ զարդը չունի, որովհետև Աստուծոյ տիեզերական կարգ ու կանոնին հակառակ է սուրում, իւր ամենալաւ համոզմանց և իւր խղճմտանքին հակառակ է գնում:

Աւելի ևս ցաւալի է, որ կան քրիստոնեայք, որ հակառակ են գնում աշխարհի ամենայն փորձառութեանց, մարդոց մէջ ամենախմաստունների ամենայն յորգորներին ու իրանց կեանքով տուած օրինակներին, միանգամայն և իւրեանց խղճմտանքի ազդարարութիւններին, որով պիտի զգուշանային, և՛ իրանց անբարոյականութեան ու կրօն արհամարհելու մէջ կամաւորութեամբ հաստատ մնում են: — Մարդկային բնութեան խելք չհասցնելու չափ դէպի վատն փոխուել, վատթարանալ, վայրենանալ է, որ կեանքի համար խելք ունեցողներ են իրանց ձեռքնում և այդ կերպով, հպարտանում են, որ իրանց համար՝ իբրև բան հասկացող մարդոց համար՝ ամենայն խմաստութիւն՝ տղայամտութիւն, կամ պարզմտութիւնից յառաջացած երազատեստութիւն է, և ամենայն առաքինութիւն՝ ծիծաղելի երեւակայութիւն, ամենայն կրօն՝ միայն քահանաներից հնարած բան են համարում:

Ճշմարտան տեսլալ, այդպիսի խելքով ու մտքով ծառած, մարդութիւնից դուրս եկած հրէշների հետ ոչ խօսել արժէ. և ոչ դուրանց առաձները ծրել: Ամենայն ժամանակ ոյդպիսի օրինակներ եւել են, և պատմութիւնն սորոյեցնում է, որ Առաքեալն արհամարհողներն ու բարոյապէս ապականութեանն ամենայն տեղ նոյն վերջն են ունեցել, այսինքն շուտ փշացել ու աշխարհքիցս անհետացել են: Արդէն մեզ յայտնի է, որ ամենահին ժամանակներում գտնուել են այդ տեսակ զգուշի մարդիկ: Արդէն Պօղոս Առաքեալն, որ Հռոմէ՝ էր գտնվում՝ կրօնական և բարոյական անկման օրերումը՝ սրտածառ ունէր նախնի իմաստունների խօսքը կրկնելու թէ՝ « Կնա այս ազգի մօտն ու առաջ. ահա նշանակ էլ լի լի է: և առաջ իջ Բեռնէ՛ք և լիք իմանալ: Արդէն առաջ ազգի տիրութեանց է: »

Մարդուս սրտի քարանալն ու անզգայանալն նորա բարոյապէս փշանալու և մարդութիւնից դուրս գալու ամենաբարձր տնտիւնան է, որովհետեւ անզգայ է այնուհետեւ դէպի ամեն մի գրգռութեամբ հրապոյր ի բարին, և ամեն մի բարձր ու վսեմ ճշմարտութիւն հասկանալու համար բխայած: Զգացման այս բխանալն ու անկենդանութիւնը ստորական միջոցներով բժշկել այլ ևս անկարելի է: Այդպիսի մարդոց, ինչքան ուզես, զգուշացնո՛ւք, խրատիր, յորդորիր, ապացոյցներ տուք, սիրտ շարժող ու համազօղ խօսքեր առաջը դիր, ամենն էլ զուր է: Այդպիսի մարդոց իրանց անկրօնութեան սաստիկ զգալի վնասակարներգործութիւններն անգամ ամենեւին չեն օգնիլ իրանց փոխուելուն, լուսանալուն: Նոքա իրանց կամապաշտութիւնովն անշարժ մնում են իրանց ինքնատէր հակումների մէջ, և ամենայն չար բան, որ իրանց պատահում է, ոչ թէ իրանց անձնակործան վարքի հետեւանքն են համարում, այլ մի ձախորդ պատահմունք. և սաստիկ ափսոսում են, որ աւելի խելօքութիւնով դորա դէմը չարին, ինչ որ հարկն էր անել, Բոլոր մարդկութիւնը նրանց երեւում է իբրեւ մի հագին բողմութիւն սնապաշտ յիմարների, որոնց վրայ իշխելու իրաւունք ունինա՞նք, ով որ խորամանկ է ու զօրաւոր: Կրօնները, բարի սովորութիւնները, առաքինութիւնը, մարդկութիւնը նրանց աչքում կամայականօրէն ընդունուած բաներ են, որ տգէտ և հասարակ ժողովրդոց մեծ բազմութեան համար մեծարելի կարող են լինել այն պատճառով, որ շատ հին ժամանակներից պորտէ պորտ անց կե-

նալուփ եկել են մինչև իրանց օրերը հասել։ Հին ժառանգի քուրմերն ու քահանայքն, որ այդպիսի առասպելներ հնարել են, կամ խաբերայ են եղել, կամ խաբուած, ինչպէս նորերն էլ, այսպէս են հաւատում նորա և ասում են թէ՛ իրաւունքը միայն նորանն է, որի բազդը որ բերում է։

Մտքի այդ աստիճան ծռուելն ու սրտի այդպէս սաստիկ կերպով քարանայը շատ անգամ ուղեցել եմ մի ջոկ տեսակ՝ նոյն իոկ մեր Ստեղծողից տնօրինած մի բնական ունակութիւն համարել։ Կեանքի շրջանի մէջ պատահում են ընդհանրապէս ամենատարբեր տեսակաւորութիւնների, մինչև անգամ այնպիսի, որ ստորական կանոնից բոլորովին դուրս են։ Կան բոյսերի և կենդանիների մէջ իւրեանց մեծ տարբերութեամբն՝ այնպիսի մասնաւոր տեսակների, որ իրանց ընդհանուր տեսակի միւս բոյսերի հետ հազիւ մի հետոււոր նմանութիւն ունին։ Կարծես թէ՛ նոյնն է պատահում և մարդոց ունակութեանց մէջ։ Կան օրինակների, որ ամենապատուական ծնողաց զաւակներ են եղել, որոնք, չնայելով հօր ու մօր ամենայն հոգացողութիւններին ու խնամքին՝ իրանց կրթութեան և լաւ մեծացնելուն համար՝ ոչ ուսումով, ոչ խրատելով, ոչ խնդրելով, ոչ համոզելով, ոչ սիրտ տալով և ոչ պատժով կարելի է եղել նորանց փոխել ու լաւացնել։ Օրինակի համար ասենք՝ այնպիսի լաւ ծնօգք են եղել, որոց զաւակներն արդէն շատ շուտ՝ հենց փոքրութիւնից՝ ցոյց են տուել իրանց անբնական հակումն դէպի ունաւակութիւն և ինքնապղծութիւն, ուրիշ երեխերք ցոյց են տուել մի անյաղթելի հակումն դէպի նենգամիտ չարախնդացութիւն և միայն դորա համար են իւրեք ունեցել, ուրիշները ցոյց են տուել մի անփոփոխելի ձգտում դէպի գոյութիւն, ուրիշները ցոյց են տուել մի բոլորովին յայտնի ատելութիւն և հակառակութիւն այն ամենայն բանի, ինչ որ մարդկօրէն ազնիւ է ու գեղեցիկ։ Այս բերած օրինակներին համար ինչ ասենք։ Մենք սարսափում ենք նախախնամութեան մեզ անյայտ խորհուրդների առաջն և երջանիկ ենք մեզ համարում այս՝ հոգեւորապէս խելաթիւրութիւնների հետը անհամեմատ շատ վսեմ բնաւորութեան տէր մարդիկ ճանաչելով ու տեսնելով միշտ։

Բայց այսպիսի դիպուածների, որ մարդկային կերպարանքով ծնած հրէշներ էլ գտնվում են աշխարհիս երեսում, շատ քիչ են պատահում իբրեւ բացառութիւններ մարդկային ազգի մէջ։ Աւել-

լի յաճախ պատահում են մտքով ու սրտով աւերուածներ ու ապականուածներ՝ վատ կրթութիւն տալուց, անխնամ թողնելուց, կամ ծուռ կերպով միտքը լուսաւորելուց, կամ չափ ու սահմանից դուրս գալուց միտքը լուսաւորելումը։ Պատճառ որ՝ ինչպէս մարդուս մարմինն, երբ որ ինքն սովորութիւն է անում իւր համար՝ տարիներով՝ մի որոշ գործով պարապել, ու այդ մշտական պարապմունքից ու մի որոշ կենցաղավարութեան կերպ բռնելուց՝ մի անդարմանելի ծամածռութեան է պատահում, նոյնն է և մեր բանականութեան կողմանէ։ Այն մարդիկն, որ մի կրքի իշխանութեան տակն են ընկած բոլորովին և միշտ մտածում են միայն մի բանի վերայ, այն է իրանց ցանկութիւնը կատարելու որից յետ կենալ այլ ևս կարող չեն։ Իրանց այս միակ մտածմունքն այնպէս իրանց երեւակայութիւնների կետրոնն են շինում, այնպէս իրանց գոյութեան սովորութիւնն են անում, որ վերջապէս իրանց բանականութեան բոլոր ուղղութիւնը մի ծռուած, հիւանդոտ, աւերուած գրութեան է հասնում։

Նոյն կերպով առաջ է գալիս շատ անգամ սրտով բոլորովին անզգայանալը դէպի կրօնն և ամեն մի բարի ու ճշմարիտ բանի համար արդէն մեռած լինելը։ Նրբեմն կարող է առաջ գալ այդ ողբալի պրութիւնը կամաց կամաց դէպի բարոյական անկումն տանող մարդուս մէջ զարգացած ծուռ երեւակայութիւններից, որոց մէջն ընկել է իրբե քրիստոյութի մէջ, ու պիտի խեղդուի, դուրս գալ, ազատուելու հնար չկայ։ Այս ասածիս վկայութիւն են բնութեւն ու բանտարկուած մեծ ճանապարհների վերայ աւազակութիւն անողներն ու մարգասպաններն, որ իրանց փոքր հասակից վարժվում են իրանց վատանուն, անզգամ և ապիրատ ծնողներից ամենայն անպիտանութեան ու չարագործութեան մէջ, և առանց կրօնական գաղափարի և զգացմանց են մեծացնվում, կամ թէ նորանցից ստացիլ են ամենածուռ ու վատ կրօնական գաղափարներ։ Այսպիսի անբաղդներն յետոյ բթացած են եղել ամեն մի լաւ ու բարի բանի համար, որ իրանց ծիծաղելի են երեւացիլ ամենահամոզակեր խօսքերն, խրատներն և ուսմունք, որ սոքա աւելի լաւ են համարել առանց տունի ու տեղի և առանց ապաստանարանի՝ կենաց մշտական վտանգների մէջ գտնուել, աւելի լաւ են համարել ամենայն չարիք ու անբաղդութիւն տանել, քան թէ խաղաղ քաղաքական հանգամանքների մէջ պատուաւոր

կերպով ապրել։ Այստեղ մարդու մէջ անասնականն ու գաղանականն մարդկային բնութեան օրժանաւորութիւնը գրեթէ անհետ է կորցրել։ Նորան անասուն ու գաղան դարձնելով։

Բայց միւս կողմից նոյն չարիքն գտնվում է յաճախ նոյնպէս ազգի մինչև անգամ լուսաւորեալ դասակարգների մէջ, երբ որ կամ պատանեկութեան հասակի մէջ, կամ երիտասարդութեան սկզբներումը, թէև քաղաքական կարգին յարգանք տաժել է պահանջուել, բայց կրօնականի համար անփութութեամբ խնամք չէ տարուել նոցա հաւատոյ և առաքինութեան մասին, կամ երբ որ շատ լուսաւորուել են ցանկացել, այդ դեռ ևս երիտասարդութեան հասակը չառաժնեքն ամեն բանի խելք հասցնել ու հոսկանալ, ի՞նչ գիրք հասնի, կարդացել են, իրանց արած միակողմանի դատողութիւնների մէջ շատ խորն են գնացել, խելքներին այժմ տալով անկարգ կերպով, այնտեղ են եկել, որ շատ բաների վերայ, քանի գնացել են, աւելի և աւելի սկսել են կասկածել, և վերջապէս ամեն բան հերքել են՝ Աստուած, առաքինութիւն և անմահութիւն։ Այն ժամանակ նոքա իրանց բանականութեան համարձակ և կարծած քարձր դատողութեամբն իրանք իրանց շատ հաւանել են, ինչու որ իրանցից ջակ՝ աշխարհիս բոլոր մարդոց գէմ խօսել կարողանալը մեծամիտ մարդու համար մի զօրաւոր գրգիւ ու հրապոյր ունին։ Մանաւանդ եթէ սորա հետ միասին գիտեն իրանց անհաւատութիւնը մի փայլուն սրամտութեամբ հանդէս հանել, այն իբր մեծ՝ համարումն են ունենում, որ իրանց համամիտ միջոցաւորների և ընկերների ոչ միայն հաւանութեանն են արժանանում, այլ և իրանցից չէ պակասում մինչև անգամ նոցա զարմանքն, որ այդչափ հասկացողութիւն ու սրամտութիւն ունին։ Այսպիսով իրանց անսխալականութեան մասին ունեցած հաւատին մէջ զօրանալով, առանց խղճմտանաց խայթի գործնական կեանքն են փոխադրում իրանց իբր հիմնական և հաստատուն գաղափարներն։ Ել ի՞նչն է այնուհետև նորանց արգելք լինում ծածկաբար անպատիւ ու խարդախ գործ բռնելուց, միայն թէ չիմացուի, ոչ մի կերպ հոռւ դուրս չգալ։ Կամ թէ արհամարհել ամուսնութեան սրբութիւնն ու իրանց ամուսնալի ցանկութիւնների ետևիցն ընկնել, միայն թէ այդ բանը մի ահուակ պարկեշտութեամբ կարողանան անել։ Նոքա ուրիշ աւելի մեծ չարագործութիւն անելուցն էլ չէին վախենում, կամ յետ քաշուիլ, եթէ

ւր վախենալու բան չլինէր թէ՛ քաղաքական իշխանութիւնն իրանց արած շար գործը գուցէ բոց կանի ու իրանց կրպատութի Մենք հարցնում ենք՝ ի՞նչ աչքի ընկնելու մեծ տարբերութիւն կայ շատ անգամ մի շատ լուսաւորեալ Աստուածն ընտրեալ մարդու արած փութութիւններէ մէջ և մի՞ ճանապարհներէ ու փողոցներէ մէջ կողոպտող ու մարդասպան աւազակի գաղանակն վայրենութեան մէջ ։ Երանցից մէկի արտաքին կրթութեան և՛ իբր մեծ իմաստութեան փայլը՝ թէ և անհամեմատ կերպով աւելի բարձր է՝ բայց իւր ներքինն՝ բոլորովին զուրկ լինելն այն բանից, ինչ որ մարդու ամենամեծ արժանաւորութիւնն է, որ նա կորցրել է իւր բարոյական անկումովն, կարելի է, նոյն չափով իրան վայր է ձգում և աւելի վատ կերպով՝ քան թէ աւազակին ։ Ախ, որտի և մտքի այս ի՞նչ աստիճանի անապատանալ է՝ այն ամեն բանից, ինչով որ՝ մեր գոյութեան կոչմանը համեմատ՝ մարդս Աստուծոյ պատկիր լինէր և ինչ որ մեզ Աստուծոյ զաւակ պիտի անէր ։

Այոպէս որտի՝ խելքի հետ միասին անզգայանալն ու քարանալն տանում է դէպի սարսափելի կորուստ, շատերին մինչև անգամ դէպի կախաղան, կամ սպանման տեղը, շատերին էլ ինքնասպանութեան ։ Մտքի դեգ յամառութեան կիրբը իւր զոհն է ուղղում ։ Ո՛վ արդարադատ Աստուած, Գու պահիր մեզ այսպիսի զգուելի ու զարհուրելի բարոյական անկումից ։

Կարելի է, որ այս տողերս կարդացողի մէկն արդէն դէպի բարին ինքնահաճ հակառակութեան ճանապարհի մէջն է ։ Այդպիսին հոտունանում է կորստեան համար ։ Աստուծոյ Սուրբ Հոգին նորան զգուշացնում է —, բայց, կարելի է, շատ ուշ է ։ Արդէն նա իւր վերայ ոչ իշխանութիւն ունի և ոչ ոյժ, որ իւր վերայ իշխել կարողանար ։ Մոլութեան լայն, հարթ ճանապարհը գնում է դէպի ցած ։ Բայց՝ երկնքի աստղերից բարձրումն իշխում է ու կառավարում աշխարհս՝ մի հատուցանող Աստուած ։ — Մահուան ժամին յետոյ՝ հոգւոյ համար դեռ ևս ամեն բան վերջացած չէ ։ Ո՛վ որ ինքն իրան կորցնել է ուղում, նա կսրած է ։

Արած է ։ — Ո՛չ, ամենագէտ Աստուած ։ Ի՞նչպէս կարող է մի մարդ միւսի վերայ այս բանը վստահաբար ասել ։ Միայն Գու, յաւիտեանս որտեւ քննող Տէր, միայն Գու գիտես թէ՛ մի մարդկային սիրտ փակուած պիտի մնայ ամենայն միջոյնների դէմ, որ

